

Ajankohtaiselonteko turvallisuusympäristön muutoksesta

Aihe: Kirjallinen lausunto sivistysvaliokunnalle / VNS 1/2022

Pelastakaa Lapset kiittää sivistysvaliokuntaa mahdollisuudesta lausua näkemyksiään lasten ja perheiden huomioimisesta *Ajankohtaiselontekoon turvallisuusympäristön muutoksesta* (VNS 1/2022 vp).

Keskitymme lausunnossamme lasten, lapsiperheiden ja muuttoliikkeessä olevien näkökulman, oikeuksien ja tarpeiden huomioimiseen kriiseihin ja konflikteihin varautumisessa sekä turvallisuussuunnittelussa. Lisäksi kiinnitämme huomiota hybridiuhkiin järjestöjen näkökulmasta.

Monipuolista ja kattavaa selontekoa olisi vielä syventänyt, että siinä olisi ollut viitteet sen taustalla olevaan tietopohjaan.

Yleisiä huomioita

Kriisi- ja häiriötilanteilla on lähes aina vaikutuksia lapsiin: vaikutukset voivat olla suoria tai välillisiä esimerkiksi vanhempien, koulun tai median kautta. Lasten reaktioihin ja turvallisuuden kokemuksiin kriisitilanteissa vaikuttavat muun muassa se, miten perheet ja yhteisöt pystyvät olemaan lasten tukena ja turvana sekä lasten, aikuisten ja yhteisöjen mahdolliset aikaisemmat traumaattiset kokemukset.

Lapset kärsivät häiriö- ja kriisitilanteissa usein muita ryhmiä enemmän, koska eri kehitysvaiheissa lapset ovat huomattavasti aikuisia alttiimpia ympäristön muutoksille. Lapset ovat riippuvaisia aikuisista, sillä he ymmärtävät tilanteet eri tavoin kuin aikuiset, ja heidän vaikutusmahdollisuutensa ovat rajalliset. Maahanmuuttajaperheiden ja –lasten avun saantia voivat lisäksi kriisitilanteessa vaikeuttaa esimerkiksi kielimuuri, sosiaalisten verkostojen puute ja epävarma maassaolostatus.

Sota on aina sota lapsia vastaan. Sodassa kärsivät eniten haavoittuvimmat ryhmät, kuten lapset, kehitysvammaiset ja orpolapset ja muut laitoksissa asuvat lapset, joiden tilanne on parhaillaan esimerkiksi Ukrainassa ja naapurimaissa erityisen vaikea. Jokaisella lapsella on kuitenkin YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisesti oikeus suojeluun, kehitykseen, koulutukseen, terveyteen ja turvalliseen lapsuuteen.

Selonteossa tuodaan esiin Ukrainan sodan vaikutukset myös Euroopan ulkopuolella. Kansainvälisen humanitaarisen avun tarve on ollut kasvussa jo pitkään. Vuosittain konflikteja ja väkivaltaa paenneiden lasten määrä on noussut maailmassa entisestään, ollen vuoden 2020 lopulla lähes 35 miljoonaa lasta (UNHCR). Ukrainan sodan myötä humanitaarisen avun tarve kasvaa paitsi Euroopassa, myös Euroopan ulkopuolisissa maissa lisäten pakolaisuutta ja liikkeellä olevien lasten määrää. Yhä useampia lapsia on liikkeellä ilman huoltajaa.

Kriisit – konfliktit, ilmastonmuutos ja koronan vaikutukset - myös kumuloituvat, ja niiden yhteisvaikutukset on pyrittävä huomioimaan mahdollisimman hyvin. Kehittyvissä maissa kriisien vaikutukset kohdistuvat erityisesti haavoittuvimmassa asemassa oleviin, siis juuri lapsiin. Kriisien yhteisvaikutukset lisäävät pakolaisuutta, kuten selonteossa todetaan (2.1.3), minkä lisäksi ne syventävät myös haurassa maissa yhteiskunnan epävakautta ja sitä myötä lisäävät alueellista ja jopa globaalia turvattomuutta.

Selonteossa todetaan kansainvälisen luottamuksen Venäjään romahtaneen. Monet kehittyvät tai hauraat valtiot eivät kuitenkaan ole tuominneet Venäjän hyökkäystä. Vastatoimena kehitysyhteistyövaroja näihin maihin on jäädytetty. Selonteossa ei arvioida Venäjän hyökkäyksen vaikutuksia esimerkiksi Lähi-idän konfliktiin, jossa Venäjällä on ollut merkittävä rooli, eikä hyökkäyksen laajempia vaikutuksia globaaliin turvallisuuteen, eikä toisaalta vastatoimien merkitystä, erityisesti niiden vaikutuksia lasten tilanteeseen.

Turvallisuuden takaamiseksi tarvitaan ihmisoikeusperustainen viitekehys

Turvallisuusympäristön muuttuessa radikaalisti on tärkeää pitää huolta jo olemassa olevista vakautta ja turvallisuutta ylläpitävistä hyvinvointivaltiomme rakenteista ja instituutioista.

Lapsiasiavaltuutetun strategisena painopisteenä tänä vuonna on turvallisuus ja lapsen oikeudet. Siinä tavoitteena on laaja-alaisessa yhteistyössä ja lapsia kuunnellen keskittyä vahvistamaan lasten turvallisuutta. Lapsiasiavaltuutettu korostaa, että turvallisuutta tulee tarkastella rakenteellisena, sosiaalisena ja kokemuksellisenä ilmiönä ja muistuttaa, että ”Rakenteellista turvallisuutta lisätään panostamalla asuinalueisiin ja infrastruktuuriin sekä luottamusta herättävän kansallisen ja kansainvälisen turvallisuuspolitiikan avulla. Sosiaalista turvallisuutta lisätään huolehtimalla perheiden toimeentulosta ja palveluista, ehkäisemällä parisuhteiden ristiriitoja ja väkivaltaa sekä estämällä rikollisuutta.”
<https://lapsiasia.fi/-/tiedote-turvallisuus>

Pelastakaa Lapset pitää tärkeänä selonteon kohtaa 2.2., jossa painotetaan, että ”Suomi jatkaa johdonmukaisesti ihmisoikeusperustaista ulko- ja turvallisuuspolitiikkaa ja korostaa kansainvälisen sääntöpohjaisen järjestelmän tärkeyttä ja kansainvälisen oikeuden noudattamista”.

Pelastakaa Lapset muistuttaa, että lapsen oikeuksien täysimääräiseksi toteutumiseksi keskeisten ihmisoikeussopimusten noudattamisen velvoittavuutta ja huolellista ihmisvaikutusten, mukaan lukien lapsivaikutusten arviointia, tulisi jatkossa syventää turvallisuutta arvioitaessa. Tämä tarkoittaa huolellista YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen ja sen lisäpöytäkirjojen mukaista lapsivaikutusarviointia.

Kyberturvallisuuden osalta Euroopan neuvoston tietoverkkorikollisuutta koskevan yleissopimuksen (Finlex 59/2007) ja Euroopan neuvoston yleissopimuksen ihmiskaupan vastaisesta toiminnasta (Finlex 44/2012) velvoitteita tulisi myös tarkastella.

Lisäksi turvallisuusympäristön arvioinnissa on otettava huomioon Euroopan neuvoston yleissopimus naiseen kohdistuvan väkivallan ja perheväkivallan ehkäisemisestä ja torjumisesta (Finlex 53/2015) sekä

Euroopan neuvoston yleissopimus lasten suojelemisesta seksuaalista riistoa ja seksuaalista hyväksikäyttöä vastaan (Finlex 88/2011). Nämä sopimukset velvoittavat ja kannustavat niin kansallisiin toimiin kuin kansainväliseen yhteistyöhön.

EU:n lapsistrategiassa todetaan, että EU:lla on merkittävä rooli lasten tukemisessa maailmanlaajuisesti. Turvallisuusselonteon kannalta on tulevaisuudessa tarpeellista tarkastella EU:n lapsistrategian kuudetta tavoitetta, jossa EU-maat sitoutuvat toimimaan maailmanlaajuisesti lasten tukemiseksi, suojelemiseksi ja heidän vaikutusmahdollisuuksiensa lisäämiseksi myös kriisien ja konfliktien aikana. Kuudes tavoite parantaa laadukkaan, turvallisen ja osallistavan koulutuksen, peruspalvelujen ja terveydenhuollon sekä humanitaarisen avun saatavuutta ja suojelee lapsia väkivaltaisissa konflikteissa.

3. Kriisinsietokyvyn vahvistaminen

Pelastakaa Lapset pitää oleellisena, että huoltovarmuus varmistetaan kriisi-, häiriö- ja poikkeustilanteissa myös kotitalouksien ja lapsiperheiden resilienssin osalta. Siviilien suojelussa on tärkeää huomioida lasten suuri määrä ja lasten erityistarpeet.

Tässä tulee myös huomioida kriisivalmiuden kehittäminen lapsenoikeusnäkökulmasta juuri rakenteilla olevilla hyvinvointialueilla.

3.1 Valtiollinen hybrdivaikuttaminen

Venäjänsä hyökkäyssodan myötä valtiollisen, vihamielisen hybrdivaikuttamisen uhka kansalaisia ja järjestöjä kohtaan on suuri. Järjestöjen kykyyn havaita, ennakoida ja estää hybrdivaikuttamisen eri muotoja on kiinnitettävä erityistä huomiota. Järjestöt tarvitsevat osaamisen vahvistamista tunnistaakseen ja kyetäkseen puuttumaan hybrdivaikuttamiseen. Järjestöt on otettava mukaan valtion organisoituun ennakoitotoimintaan, jotta erilaisiin uhkiin voidaan varautua riittävän ajoissa. Kokonaisturvallisuuden yhteistoimintamallin toimivuus on varmistettava.

Entistä vahvemmin on huomioitava järjestöjen merkitys aktiivisia kansalaisia kokoavana, resilienssiä ylläpitävänä ja viranomaistehtäviä tukevana yhteiskunnan elementtinä. Järjestöjen ja viranomaisten välistä yhteistyötä on tiivistettävä niin tilannekuvan kuin muun yhteistyön osalta järjestöjen toiminnan turvaamiseksi muuttuneessa turvallisuusympäristössä. Järjestöt tarvitsevat tukea myös, jos ne joutuvat vaikuttamisen kohteiksi tai välikappaleiksi.

On välttämätöntä tehdä arviota siitä, mikä vaikutus erilaisilla vihamielisen hybrdivaikuttamisen tunnistetuilla keinoilla on lapsiin – suoraan tai epäsuorasti. On huomioitava, että lapset ovat erittäin alttiita esimerkiksi informaatiovaikuttamiselle ja väärän tiedon levittämiselle. Lasten, nuorten, ja lapsiperheiden kriisinsietokyvyn vahvistamiseen on kiinnitettävä erityistä huomiota.

3.1.2 Muuttoliikkeen välineellistäminen ja valmiuslain päivittäminen

Muuttoliikkeessä olevien lasten ja aikuisten välineellistäminen hybrdivaikuttamiseen tai muihin vastaavan tapaisiin tarkoituksiin rikkoo räikeästi lapsen oikeuksia. Pelastakaa Lapset pitää tärkeänä selonteossa esitettyjä keinoja, joilla turvapaikanhakijoiden ja muun muuttoliikkeen välineellistämiseen ja käyttöön osana hybrdivaikuttamista puututaan poikkihallinnollisesti.

Hybrdivaikuttamisessa lapset ja perheet eivät saa joutua sijaiskärsijöiksi. Uudistettavana olevan EU:n ja kansallisen lainsäädännön osalta tulee varmistaa, että ryhdytään ehkäiseviin toimiin ja ettei hybrdivaikuttamiseen jo mukaan joutuneiden lasten ja perheiden oikeusturva vaarannu.

Selonteossa korostetaan jokaisen oikeutta hakea kansainvälistä suojelua, mikä on turvattu Euroopan unionin perussopimuksilla sekä kansainvälisellä oikeudella. Pelastakaa Lapset tukee selonteon tavoitetta varmistaa näiden oikeuksien toteutuminen myös jatkossa, ja korostaa samalla myös palauttamiskiellon periaatteen huomioimista.

Selonteossa tavoitteena on ottaa käyttöön Suomessa EU-lainsäädännön mahdollistama rajamenettely ja sen myötä nopeutettu turvapaikkaprosessi rajan läheisyydessä. Pelastakaa Lapset on jo aiemminkin ilmaissut huolensa nopeutetun prosessin mahdollisista vaikutuksista lapsiin ja muihin haavoittuviin ryhmiin. Nopeutetussa prosessissa on muun muassa riski, että prosessi johtaa joidenkin lasten kohdalla automaattiseen säilöönottoon, mikä on lapsen edun ja lapsen oikeuksien sopimuksen vastainen toimenpide.

EU:n rajamenettelyyn ehdotetut poikkeukset alle 12-vuotiaiden lasten kohdalla saattaisivat johtaa YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen rikkomuksiin tämän iän ylittäneiden lasten kohdalla. Tämä ei ole kestävä ratkaisu. Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsia ovat kaikki alle 18-vuotiaat.

Menettely ei saa johtaa entistä säännönmukaisempaan lapsen edun ja oikeuksien vastaiseen vapauden rajoitukseen lasten ja lapsiperheiden kohdalla tai perheenjäsenten erottamiseen toisistaan. Myös vastaanoton laatu ja lapsiystävällisyys saattaa vaarantua uudessa rajamenettelyssä. Rajamenettelyn käyttöönotossa on varmistettava lapsen oikeuksien toteutuminen kaikkien lasten kohdalla.

Pelastakaa Lapset korostaa, että lasten suojelemisen ja lapsen oikeuksien toteutumisen varmistamiseen täytyy olla riittävä keinovalikoima muuttoliikkeen välineellistämisen vastaisissa toimissa. Lasten ja perheiden turvapaikkahakemukset on käsiteltävä niin, ettei turvapaikkapuhuttelujen ja -päätösten laatu vaarannu nopeutetussa käsittelyssä. Tarvittavat tulkkaus- ja oikeusapupalvelut sekä valitusmahdollisuus päätöksestä tulee taata. Lapsia on kuultava, ja lapsen etu tulee ottaa päätöksissä huomioon. Ilman huoltajaa liikkeellä oleville lapsille tulee määrätä edustaja. Lapsille ja perheille on taattava inhimillinen ja ihmisoikeuksia kunnioittava kohtelu.

Palautuskiellon periaatteen mukaan ketään ei saa palauttaa alueelle, jossa häntä uhkaa kuolemanrangaistus, kidutus, vaino tai muu epäinhimillinen tai ihmisarvoa loukkaava kohtelu. Palautuskielto velvoittaa Suomea, sillä se on kirjattu Suomen perustuslakiin ja ulkomaalaislakiin sekä

YK:n pakolaissopimukseen ja Euroopan ihmisoikeussopimuksiin. Palautuskielto on kyettävä huomioimaan erityisesti lasten ja haavoittuvien ryhmien kohdalla, mutta myös laajemmin.

3.3 Sisäinen turvallisuus ja rajaturvallisuus

Lasten suojelemiseen, ihmiskaupan riskeihin, uhrien tunnistamiseen ja auttamiseen tulee lasten kohdalla kiinnittää erityistä huomioita rajoilla, laajamittaisen maahantulon tilanteissa ja pakolaiskriiseissä, kuten Ukrainasta pakenevien kohdalla. Myös ihmiskaupan uhrien lapset tarvitsevat erityistä tukea esimerkiksi ihmiskaupan uhrien auttamisjärjestelmästä tai kuntien palveluista.

Lapsikaupan tunnistamiseen tarvittavia lisäresursseja ja koulutustarvetta on syytä kartoittaa, ja tietämystä lapsikaupasta lisätä ammattilaisille ja viranhaltijoille myös kunnissa ja hyvinvointialueilla.

Selonteossa todetaan, että laaja muuttoliike voi aiheuttaa kohdemaissa jännitteitä eri väestöosien välillä sekä järjestyksen ja turvallisuuden häiriöitä paikallisesti sekä viharikosten kasvua. Tätä tilannetta voidaan selonteon mukaan käyttää tietoisesti polarisaatiokehityksen vauhdittamiseksi. Selonteossa korostetaan myös, että on torjuttava mahdollista syrjintää ja eriarvoistamista, joka kohdistuu venäläisvähemmistöä tai muita vähemmistöjä kohtaan.

Pelastakaa Lasten näkemys on, että nykytilanne ei saa johtaa siihen, että tietyt Suomessa asuvat ihmisryhmät, mukaan lukien lapset, joutuvat lisääntyneen rasismien ja vihapuheen kohteeksi. Tämä koskee myös mm. afrikkalaistaustaisia, joihin EU:n ja yhdenvertaisuusvaltuutetun selvityksen mukaan on jo ennen Ukrainan sotaa kohdistunut voimakasta rasismia ja syrjintää. <https://syrjinta.fi/-/yhdenvertaisuusvaltuutetun-selvitys-afrikkalaistaustaisille-suomalaisille-rasismi-ja-syrjinta-ovat-arkipaivaa>

Pelastakaa Lapset korostaa, että kaikkien lasten ja lapsiperheiden turvallisuuden takaaminen vaatii rasismien ja viharikosten ennaltaehkäisevää torjuntaa. Järjestötoimijoilla on merkittävä rooli syrjäytymisen ja epätasa-arvoisuuden vähentämisessä. Lisäksi tällä hallituskaudella laadittu rasismien vastainen ja hyvien väestösuhteiden toimintaohjelma ohjaa rasismien ja syrjinnän vastaisia toimia Suomessa. <https://oikeusministerio.fi/rasismien-vastainen-toimintaohjelma>

3.4 Henkinen kriisinsietokyky

Venäjän hyökkäys Ukrainaan on aiheuttanut Suomessa asuvissa lapsissa ja nuorissa huolta, ahdistusta ja epävarmuutta Suomen turvallisuudesta ja tulevaisuudesta. Kriisitilanteissa lapset ja nuoret tarvitsevat oikeaa ja ymmärrettävää, ikätasoista tietoa.

Kuten selonteossa todetaan, viranomaistiedotuksen, median sekä lisäksi koulujen ja vanhempien rooli voi olla merkittävä tiedon tuottamisessa ja lasten tukemisessa. Vanhemmat ja muut lasta lähellä olevat yhteisöt taas tarvitsevat tukea, jotta he pystyvät auttamaan lapsia ja nuoria kriisitilanteissa ja niiden jälkeen.

Kunnissa kouluilla, päiväkodeilla ja järjestöillä on tärkeä rooli viranomaistiedon välittäjinä lapsille, jotta se sopii eri-ikäisille lapsille ja saavuttaa nuoria myös verkossa. Maahanmuuttajajärjestöjä, kulttuuritulkkeja ja kielitaitoisia henkilöitä tarvitaan kriisitilanteessa, kun täytyy viestiä eri kielillä eri kohderyhmille.

Koronapandemia on osunut eri väestöryhmiin eri tavoin, minkä lisäksi ruuan ja asumisen kustannusten kasvu tulee todennäköisesti lisäämään lapsiperheköyhyyttä niin maahanmuuttajataustaisissa kuin suomenkielisissäkin lapsiperheissä. Pelastakaa Lapset pitää tärkeänä selonteossa mainittua vähimmäistoimeentulon ja palveluiden turvaamista. Parhailaan laadittavana olevalla sosiaaliturvauudistuksella on huomattava merkitys yhteisöjen turvallisuuden edistämisen ja syrjäytymisen ehkäisyn näkökulmasta.

3.5 Väestönsuojelu

Haavoittuvassa asemassa olevien lasten, perheiden, muunkielisten ja erityisryhmien huomioiminen väestönsuojelussa ei tule selonteossa esiin. Eri toimijoiden väestönsuojelun ohjeistukseen tarvitaan konkreettisia ohjeita lasten ja perheiden kohtaamiseen, huomioimiseen ja esimerkiksi psykososiaalisen tuen järjestämiseen.

Erilaiset väestösuojat ja kalliosuojat voivat koota häiriötilanteessa viranomaiset, järjestöt, seurakunnat ja vapaaehtoiset tuottamaan apua ja palveluja alueen asukkaille. Fyysisen avun lisäksi on oleellista, että tarjotaan oikeaa tietoa ja palveluja sekä psykososiaalista tukea. Lapsille sekä perheille on hyvä olla oma, turvallinen tila.

4 Taloudelliset vaikutukset ja varautuminen

4.3 Vaikutuksen valtionhallintoon, kuntiin ja hyvinvointialueisiin

4.3.1 Ukrainasta pakenevien vastaanotto

Selonteko nostaa ansiokkaasti esiin sotaa pakenevien haavoittuvan aseman, sosiaali- ja terveyspalveluiden sekä psykososiaalisen tuen pitkäaikaiset tarpeet ja lapsen oikeuksien toteutumisen varmistamisen. Pelastakaa Lapset korostaa, että poikkeuksellisen suuren lasten määrän lisäksi myös alle kouluikäisten lasten määrä on huomattavan suuri.

Kunnissa on merkittäviä eroja siinä, miten ne ovat aikaisemmin ja Ukrainasta paenneiden osalta toteuttaneet turvapaikkaa tai nyt tilapäistä suojelua hakevien lasten oikeutta varhaiskasvatukseen. Kunnat tarvitsevat lisäresursseja, sillä valmistavan opetuksen koulupaikkojen lisäksi on monilla paikkakunnilla pulaa varhaiskasvatuspaikoista.

Varhaiskasvatuksen järjestäminen ei ole tähän asti ollut lakisäätteistä turvapaikanhakijalasten kohdalla, joten kunnat ovat voineet itse päättää varhaiskasvatuksen järjestämisestä. Varhaiskasvatuksen tarjoaminen on kuitenkin edellytys muun muassa huoltajan työssäkäynnin mahdollistamiselle. Jos

varhaiskasvatusta ei ole tarjolla, on tärkeää järjestää korvaavaa toimintaa vastaanottokeskuksissa. Nykyresursseilla korvaavan toiminnan järjestäminen ei ole mahdollista.

Varhaiskasvatuksen samoin kuin muiden palveluiden kohdalla on tärkeää huomioida myös muut kuin Ukrainasta paenneet lapset ja perheet. Vastaavat palvelut tulee taata tasapuolisesti kaikille Suomesta suojelua hakeville lapsille, lähtömaasta riippumatta.

4.3.2 Vaikutukset kuntiin ja hyvinvointialueisiin

Pelastakaa Lasten selvityksessä (Lapset kriiseissä 2021) huomattiin, että lapset ja perheet jäävät kansallisella tasolla valmius- ja turvallisuussuunnitelmissa usein osaksi yleistä haavoittuvien ryhmien kategoriaa eikä niissä avata, miten lapset käytännössä huomioidaan. Lasten turvallisuuden painottaminen jää asiaan erikoistuneiden viranomaistahojen varaan.

Selvityksen valossa lasten ja perheiden sekä eri kieliryhmien huomioimisessa varautumisessa ja turvallisuudessa läpileikkaavasti on vielä tehtävää, joka on tärkeää huomioida kunnissa ja hyvinvointialueiden kehittämistyössä.

Yhteystiedot

Anna Mikkonen, valmiussuunnittelun asiantuntija, anna.mikkonen@pelastakaalapset.fi, 050433 1500

Eveliina Viitanen, pakolaistyön erityisasiantuntija, eveliina.viitanen@pelastakaalapset.fi, 050 911 9295

Riitta Björn, kansalaistoiminnan ja valmiuden johtaja, hybridivaikuttaminen ja järjestöt -asiantuntija
riitta.bjorn@pelastakaalapset.fi 0504331260